

TREI NIVELE ALE TEORIEI SOCIOLOGICE

DE
CĂTĂLIN ZAMFIR

Există mai multe nivele ale teoriei sociologice, diferite din punctul de vedere al abstractității lor, la care sunt posibile dezvoltări teoretice complete.

Se poate detașa în primul rînd un nivel care ar putea fi numit în mod convențional *particular*. La acest nivel se constituie teorii sociologice ale unor sfere particulare ale vieții sociale: sociologia economică, politică, urbană, a artei, a religiei, a moralei etc., așa-numitele sociologii de ramură. La un al doilea nivel se formulează o teorie sociologică pe care o putem numi *globală*. Aici este luată în considerație multitudinea sferelor vieții sociale în specificitatea lor, evidențiindu-se relațiile lor structural-funcționale, interdependența lor reciprocă în cadrul sistemului social complex. Societatea este redată ca un sistem diferențiat, atât în complexitatea organizării și funcționării, cât și a dinamicii sale globale.

La acest nivel există o situație interesantă de natură a confirmațea lui Marx în legătură cu limitele impuse de o anumită structură socială cunoașterii dezvoltate în interiorul său. De pe poziții sociale diferite de cele ale societății capitaliste, Marx a reușit, cu mai bine de o sută de ani în urmă, să pună bazele unui sistem sociologic global. În teoria sa, fiecare sferă a vieții sociale era definită prin locul și funcția sa specifică în cadrul ansamblului societății, scoțindu-se în evidență, pe baza unei analize speciale, rolul determinant al modului de producție în raport cu celelalte elemente ale vieții sociale. Așa cum evidenția Engels, întreprinzând acest remarcabil efort teoretic, Marx nu a mai putut să supună unei analize comparabile și celelalte sfere ale vieții sociale și deci relațiile lor reciproce, determinabile în consecință. Analiza aprofundată a fiecarei sfere a vieții sociale (primul nivel) și completarea pe această bază a tabloului general de interrelații care constituie sistemul social (al doilea nivel) constituie direcția fundamentală de dezvoltare a sociologiei, ale cărei baze au fost puse de Marx.

În ceea ce privește cunoașterea sociologică dezvoltată în interiorul societății capitaliste, se petrece următorul fenomen: în ciuda dezvoltării

impresionante a unor sociologii particulare cu rezultate fundamentale, a formulării unor metode și tehnici remarcabile de analiză științifică a faptelor sociale concrete, atunci cînd se ajunge la încheierea unei teorii globale, sintetice a vieții sociale, care să lege organic între ele sferele particulare, evidențiind pe această bază dinamica societății în ansamblu, se resimte o greutate din ce în ce mai accentuată. Sintezele se încheagă cu greu sau sunt pur și simplu amînate într-un stadiu viitor fără ca acest lucru să fie explicabil exclusiv prin lipsa unei acumulări suficiente de material cognitiv. Deși în posesiunea unei lungi și bogate tradiții de cercetare sociologică și de meditație teoretică, nu s-a reușit pînă acum, de pe pozițiile implicate ale societății capitaliste, să se elaboreze o teorie globală a societății comparabilă cu teoria elaborată de Marx. Fenomenul reapare în atitudinea sociologilor occidentali față de teoria sociologică generală a lui Marx. Deși i se acordă un respect abstract de către cei mai mulți dintre ei, sociologia lui Marx nu este acceptată, dar nici respinsă pe baza unor obiecții fundamentale. Este evident faptul că rezerva, caracteristică acestei atitudini, provine în mare măsură din implicațiile social-ideologice ale teoriei marxiste, ca și din considerarea unor realități social-politice ce se reclamă de la ea. Teoria sociologică globală așa cum a fost definită aici, ale cărei baze au fost puse de Marx, pare a fi o limită absolută, de neatins, pentru dezvoltarea științelor sociale, care nu depășesc cadrul societății capitaliste.

Cele două nivele schițate, deși în ele însese oferă dezvoltări teoretice potențial complete, nu sunt singurele posibile. Chiar ele trimit la un nivel superior din punctul de vedere al abstractității. Este posibilă și necesară totodată constituirea unei *teorii sociologice abstracte* care să surprindă, dincolo de specificitatea sferelor particulare ale vieții sociale și a relațiilor lor reciproce, structuri și funcții abstrakte generale ale vieții social-umane. Astfel de elemente structurale comune sunt surprinse în concepe ca: acțiune, activitate, normă, valoare, instituție, rol, statut, structură socială, funcție, relație socială etc. În ciuda eterogenității existente la acest nivel este posibilă și aici o dezvoltare teoretică coerentă. Constituirea acestei teorii sociologice *abstracte*, cum am numit-o provizoriu pentru a o distinge de celelalte, este inevitabil în funcție de stadiul constituirii teoriei sociologice la primele două nivele și în special a teoriei globale. Asupra nivelului abstract de constituire a teoriei sociologice mă voi opri în mod special în acest studiu.

Datorită unor complexe situații social-cognitive la care m-am referit mai înainte, sociologia occidentală, în contrast semnificativ cu penuria preocupărilor la nivelul teoriei globale, și-a investit un efort susținut în dezvoltarea teoriei sociologice abstractive. Inhibițiile specifice nivelului global de constituire a teoriei sociologice vor apărea însă aici într-o formă transformată. Dezvoltind ipoteza interdependenței dintre nivele, se poate presupune că tentativele de elaborare a teoriei sociologice abstractive vor tinde să fie, într-un fel sau altul, compatibile cu fărimețarea cercetărilor la nivelele concrete, cu lipsa tot mai acută resimțită a unor sinteze generale a multitudinii sferelor particulare care compun viața socială. Pe de altă parte, se poate presupune că sistemul sociologic global elaborat de Marx implică la nivelul abstract o teorie sociologică solidară cu el și complementară. Deși Marx nu a încercat să-schizeze sistematic, în analizele sale sunt implicate elementele unei asemenea teorii.

În ultimele trei-patru decenii, T. Parsons a întreprins tentativa, cea mai sistematică, de elaborare a unei teorii sociologice abstrakte. Teoria lui s-a bucurat de o mare influență, dominind aproape fără contestare două decenii în America. Și, deși este supusă în ultimul timp unor critici din ce în ce mai insistente, ea apare dintr-un anumit punct de vedere ca reprezentativă. De aceea consider că utilă în acest context analiza unor aspecte esențiale ale acestei teorii.

Deși impresionantă ca ambiție, ca logică și construcție, cu analize adesea deosebit de interesante, teoria lui Parsons cuprinde, după părerea mea, inconsistențe și neclarități fundamentale, care provin nu din modul de realizare sau din gradul de elaborare, ci din chiar punctul de plecare.

Parsons consideră că pentru crearea unui cadru teoretic referențial valabil pentru toate științele social-umane, conceptul de *acțiune* trebuie luat ca fundamental. Or, tocmai aici îmi pare a se afla sursa eșecului întreprinderii sale. Conceptul de acțiune s-a dovedit a fi un concept destul de confuz. Datorită insuși modului în care este definit conceptul de acțiune (realizarea unui scop de către un agent într-o situație) și rezonanței sale din limbajul natural, în ciuda efortului de definire strict analitică este evocat mereu un sens mai particular decât cel intenționat. Sensul particular evocat, care în fapt influențează folosirea conceptului în continuarea întregii teorii, este *acțiunea elementară, comportamentul* determinabil într-un cadru subiectiv (individual sau social) derivat: scopuri, modele comportamentale, valori etc. Dezvoltarea științelor sociale a sugerat tot mai insistent faptul că acțiunea este mai degrabă o secvență, un element dintr-un complex sistem de acțiuni, neconstituind deci *un element suficient de autonom, definibil în sine*. Definirea acțiunii prin scop și prin modele de comportare culturale nu este decât reflectarea unui nivel superficial, pentru că acestea nu sunt puncte absolute de plecare în constituirea acțiunii, ci verigi intermediare prin care acțiunea se integrează ca element component într-un sistem de acțiuni. Acest lucru îl simte și Parsons atunci cînd substituie tot mai insistent termenul de acțiune cu cel de sistem de acțiune, iar în ceea ce privește analiza sociologică conceptul fundamental folosit este acela de sistem social în sensul unui sistem de acțiune.

Această deplasare, care ar fi putut duce cercetarea pe un teren mai solid, nu redreseză teoria, pentru că în determinarea sistemului Parsons continuă să folosească schema conceptuală sugerată de acțiunea ca element. Această tratare a sistemului cu concepțile forjate pentru acțiunea elementară pare a fi viciul fundamental al teoriei sale. Așa cum remarcă Max Black, definirea unor formațiuni sociale mai complexe (activitatea economică, politică, organizațiile etc.) cu ajutorul conceptului de scop, care evocă o realitate mai particulară și mai individuală, nu este adecvată.

Principala deficiență a unei asemenea definiri a conceptului de acțiune constă în faptul că ea lasă nedeterminat tocmai elementul fundamental al constituiri oricărui sistem de acțiune, adică ceea ce în sistemul lui Parsons este denumit *scop*.

Sistemul oricărei acțiuni este determinabil în ultimă instanță, conform teoriei lui Parsons, la nivelul a patru cerințe funcționale fundamentale, dintre care una se referă la realizarea scopului, iar celealte trei sunt legate de menținerea sistemului: a) obținerea mijloacelor de realizare a scopului; b) menținerea integrată a sistemului cultural care fundează sistemul de

acțiune și c) menținerea indivizilor în cadrul sistemului și conservarea sistemului ca atare. Prima funcție, împreună cu obiectul său, scopul, rămîne cea mai nedefinită, accentul analizei deplasându-se pe ultimele trei funcții. Organizarea unui sistem, apariția, menținerea, transformarea sau disparația sa depind de conținutul primei funcții: ce trebuie sistemul să facă, să realizeze, care este „scopul” său. Or, tocmai acest element fundamental pentru determinarea oricărui sistem particular și a societății în ansamblu rămîne nedeterminat la Parsons. De aici și orientarea puternică a teoriei spre descrierea echilibrului sistemului. După cum se remarcă, teoria parsoniană răspunde la întrebarea hobbsiană: cum este posibilă organizarea socială, adică, odată constituită, cum se menține ea? Pe linia mecanismelor de menținere a sistemelor sociale, teoria conține elemente deosebit de interesante, dar aceasta este o problemă secundară sau parte a două problemei, prima fiind cum se constituie sistemele și cum se schimbă ele în ciuda mecanismelor de menținere.

În ceea ce privește determinarea „scopului”, teoria lui Parsons rămîne extrem de imprecisă. Pe de o parte, el își insușește de la Weber ceea ce este denumit chiar de autor *postulatul voluntarist*, și anume teza că idealurile și ideile trebuie considerate într-o teorie a acțiunii ca variabile independente într-o măsură mai mare sau mai mică. În ultima sa lucrare, *Societies. Evolutionary and Comparative Perspectives*, el introduce o „realitate ultimă”, despre care ideile, ca obiecte culturale, sunt „repräsentări” simbolice (p. 8). Și, totuși, Parsons caută să facă mai maleabilă excluderea completă din știință a valorilor care stau la baza scopurilor, dându-le o nuanță mai socială: instituționalizarea culturală. Dar aceasta este doar o amînare a explicației. Mai există însă în teoria parsoniană o încercare de determinare a scopurilor, mult mai solidă, dar care nu poate fi decât parțială: explicația lor funcționalistă. Sunt sisteme sociale (subsisteme) al căror scop este realizarea unei cerințe funcționale din sistemul din care fac parte în calitate de elemente componente. Astfel, tratînd societatea globală (*Economy and Society*), el desprinde patru subsisteme componente, fiecare avînd ca „scop” realizarea uneia dintre cele patru cerințe funcționale fundamentale despre care s-a vorbit. În acest mod, trei dintre subsisteme își găsesc o explicație funcțională, și anume cele referitoare la realizarea stabilității sistemului social global, la menținerea sa. Prima însă, realizarea scopurilor colectivității, rămîne nedeterminată împreună cu aceste scopuri. Determinarea deci a „scopurilor” sistemelor sociale și cu aceasta a societății ca atare este doar parțial resorbită de interpretarea funcționalistă parsoniană, și anume numai a celor care constituie replica cerințelor funcționale de menținere.

În acest punct intervine în teoria parsoniană un element empirist central. Scopurile ca elemente determinante ale sistemelor de acțiune, fiind cel puțin parțial nedeterminabile în cadrul teoriei, sunt considerate ca date. De aceea lor nu le corespund concepte determinabile în teorie, ci un fel de scheme conceptuale cu funcție descriptivă, vide în sine, care urmează a fi umplute cu conținuturi empiric sesizate, care nu sunt „de explicat” în cadrul teoriei. Aceste scheme conceptuale au funcția de a fi „intrările” empirice ale sistemului teoretic. Explicația intervine de aici încolo: cum funcționează, cum se menține mai precis un sistem constituit. Deci, în loc să ofere un sistem teoretic explicativ al fenomenului cercetat,

teoria acțiunii a lui Parsons oferă mai mult niște scheme conceptuale de descriere sistematică a sistemelor sociale. Acest empirism fundamental antrenează ca o consecință logică conservatorismul teoriei, remarcat de toți cercetătorii. În fapt deci teoria acțiunii descrie sistemele existente, funcția explicativă intervenind numai în analiza proceselor de conservare și de echilibrare a acestora. Prin însuși modul în care își fundează teoria, Parsons nu poate explica constituirea și transformarea sistemelor. O teorie sociologică abstractă completă ar trebui să explice în primul rînd tocmai punctul de plecare al constituirii sistemelor sociale, „scopurile” în limbajul lui Parsons, iar nu să le ia ca date. Încă Marx degajase această schemă de interpretare a vieții sociale, considerind-o idealistă în esență, pentru că determină acțiunile oamenilor prin scopurile, idealurile și valorile lor. El cerea însă depășirea acestei constatari superficiale și, în fond, parțiale prin chestionarea asupra a ceea ce se află în spatele acestor forme subiective.

Empirismul implicat în chiar punctul de pornire al teoriei parsoniene este o caracteristică mai generală a teoriei sociologice occidentale.

În orice caz, pentru sociologie, centrul atenției nu a căzut niciodată asupra acțiunii sau a mulțimii de acțiuni, așa cum este implicat în premisele teoriei parsoniene, ci asupra unor formațiuni sociale mai complexe, evidente empiric, suficient de autonome, în raport cu care acțiunile participanților apar drept constituente derivate, determinate : familia, arta, religia.

Un punct de vedere oarecum diferit l-a adus o teorie mai particulară : *teoria organizației (organization theory)*, care în ultimele două decenii a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă în Occident, cu rezultate deosebite mai ales dacă le raportăm la scurtul timp care a trecut de la nașterea sa. Pornind inițial de la organizarea întreprinderilor economice, ea s-a generalizat rapid la orice tip de *organizație* : partide politice, organizații culturale, artistice, sportive, științifice, de educație etc., adică la orice activitate care prezintă un grad suficient de organizare formalizată și instituționalizată. Prin însăși natura obiectului său, teoria organizației a depășit fază empiristă a descrierii culturale a sistemelor. Atenția se concentrează pe *constituirea* organizației și pe *funcționarea* sa. Modul de organizare formulat în statute, regulamente, în sisteme de valori și de norme apare de astă dată ca un element structural-funcțional al organizației, derivat, deci de explicat în cadrul acesteia. De la descrierea organizării, în cadrul acestei teorii se face trecerea la explicarea și la previziunea constituuirii și funcționării ei.

Teoria organizației deschide însă, lucru care începe să se contureze tot mai clar, posibilitatea unei noi generalizări : abstracție făcindu-se de gradul de formalizare, se poate analiza orice sistem social-uman de activitate în calitatea sa de complex *organizat*. Proprietatea organizării este mult mai generală, fiind specifică și fundamentală pentru orice tip de sistem social-uman. Organizarea formală este doar un tip de organizare social-umană. De exemplu, organizarea unei întreprinderi este o organizare formală. Economia capitalistă însă, așa cum a demonstrat Marx, deși nu are o organizare formală, nu este un haos pur, ci prezintă proprietatea unei organizări și reglări spontane. Mai mult, teoria organizației a demonstrat faptul că, chiar în cele mai înalt formalizate organizații, funcționează extrem de multe modalități de organizare și de reglare

spontană, neresorbite formal. În urma acestei generalizări poate lăua naștere o teorie a organizării, în raport cu care teoria actuală a organizației apare ca un caz particular. O asemenea teorie a organizării ar avea ca obiect analiza constituiri, organizării și funcționării, precum și a transformării oricărui sistem social-uman. Punctul nou adus de teoria organizației este faptul că acțiunile, comportamentele participanților din care se constituie organizația apar aici în mod clar ca fiind derivate. Ele nu mai pot fi determinate decât în cadrul organizației. Cadrul subiectiv care le determină apare aici și el ca derivat, fiind structurat în cadrul sistemului organizat într-un mod funcțional: manipularea motivației, socializare, învățare, sanctiune etc. O teorie a acțiunii, a comportamentului participanților apare aici în mod evident ca sprijinindu-se pe o teorie a organizației.

Cu toate acestea, teoria organizației are și ea o limită fundamentală în chiar punctul ei de pornire, limită caracteristică și teoriei lui Parsons. Teza centrală a teoriei organizației este ideea că orice organizație este o activitate complexă organizată în vederea *realizării a ceea*, care în limbajul natural este desemnat prin cuvinte ca „scop”, „scop comun” și „obiectiv”. Pentru construirea unei teorii complete a organizației, determinarea explicativă a acestora ar trebui să fie punctul de pornire fundamental. Or, tocmai aici apare limitarea fundamentală a teoriei. Ca și sociologia generală, nici teoria organizației nu a reușit să creeze un sistem teoretic explicativ pentru aceste componente fundamentale ale oricărei activități. Ele sunt prezente în teorie, ca și în cazurile analizate mai înainte, mai mult sub forma unor scheme conceptuale vide, de umplut empiric, constituind intrarea empirică a sistemului, neresorbă explicațiv. Aceste scheme teoretice mai mențin amprenta subiectivă determinată de reversul lor empiric (scopuri, obiective), deși tot mai mulți teoreticieni constată faptul că ele nu pot fi echivalente decât parțial cu formulările lor subiective, inclusiv cu cele formalizate în statute. În ciuda acestui punct de plecare nedefinit, datorită faptului că în organizațiile formale de care se ocupă teoria organizației, scopurile, obiectivele formulate la nivelul conținței organizației sunt cel mai adesea formulări suficiente de adecvate, corespunzând în largă măsură realității care le transcend (este mai ales cazul întreprinderilor economice), cercetarea s-a putut dezvolta cu rezultate satisfăcătoare, pornind de la aproximările empirice ale acestora, conținute chiar la nivelul structurii formale a organizației.

Este însă tot așa de evident că, atunci când se trece la analiza unor organizații mai îndepărtate de cele economice și cu atât mai mult la sistemele cu grad redus sau inexistente de formalizare, punctul de plecare nemaifiind exprimat într-o formă suficient de adecvată la nivelul conținței participanților sau nemaifiind de loc formulat, această manieră empirică de a-l înregistra nu mai poate să fie de vreun folos. Dacă se analizează, de exemplu, o anumită organizație religioasă (biserica), nu se mai poate porni de la formulările explicite, formale, ale finalităților ca de la un punct suficient de adecvat.

Definiția teoretică și nu empirică a punctului de pornire al organizației este deci vitală pentru o teorie generală a organizării, nefiind neapărat necesar ca pentru toate sistemele organizate să existe formulări empiric constituite ale acestora sau, în cazul în care ele există, nu este neapărat necesar ca acestea să fie suficiente de adecvate finalităților reale.

O teorie care să analizeze orice sistem social-uman ce se bucură de proprietatea organizării și nu numai pe cele cu un grad suficient de înalt de formalizare trebuie înainte de toate să-și definească obiectul la care se referă, adică sistemul care este organizat. După cum am încercat să sugerez, termenul de „acțiune” tinde să vizeze mai mult un element component al sistemelor organizate. Este necesar de aceea a se găsi un termen care să vizeze într-o manieră mai precisă sistemul de acțiuni sau de comportamente, organizat în aşa fel încit să realizeze ceva (un produs, un obiectiv, o stare etc.). Un asemenea termen există dat în limba naturală, atât în limba română, cât și în alte limbi. Este termenul de „activitate”. Distincția dintre termenii de „acțiune” și „activitate”, firesc netrănsantă la nivelul limbii naturale, tinde să prezinte tocmai situația descrisă mai sus: la limită, acțiunea se referă la un comportament suficient de simplu, delimitat în timp, orientat de către un scop precis, element component al unui sistem mai larg. Dimpotrivă, activitatea se referă la sisteme mai complexe de acțiuni, de o durată mai mare, greu de delimitat, mult mai difuz determinate de scopuri, de intenții subiective. Citeva exemple: vorbim de activitatea unui partid politic cind vizăm manifestarea sa în cursul întregii sale existențe sau în cursul unei perioade suficient de largi de timp. Dimpotrivă, cind ne referim la o anumită manifestare într-o imprejurare concretă, vorbim de *acțiunea* sa. Despre o întreprindere economică, care este un sistem complex de acțiuni, nu putem vorbi decit în termenii *activității*. Sferele componente ale vieții sociale sunt și ele desemnabile în termenii activității: activitate economică, activitate religioasă, activitate artistică, activitate științifică, activitate politică (a unei comunități, clase, individ). Desigur, limbajul natural, cu cunoașterea cristalizată la nivelul său, nu poate fi un motiv suficient pentru introducerea unor concepte în știință, fiind necesară aici o definire analitică, riguroasă. Atunci însă cind analitic căutăm denumiri pentru conceptele elaborate, trebuie să căutăm în limbajul natural termenii care eventual se apropie cel mai mult de acestea.

Deci, din punctul de vedere al organizării, conceptul de activitate desemnează un sistem de comportamente care constituie elementul cel mai simplu, indecomponzabil al vieții sociale, în timp ce conceptul de acțiune se referă la fenomene care compun sistemele organizate, fără a avea aici o semnificație autonomă. Semnificația sa este dată în sistemul organizat din care face parte, în activitatea al cărui element component este. Făcând o analogie destul de exterioară cu biologia, se poate spune că aşa cum din punctul de vedere al organismului elementul cel mai simplu nu este molecule de materie organică, ci celula, tot aşa elementul cel mai simplu al societății, având o anumită autonomie relativă, este activitatea, și nu acțiunea. Introducerea conceptului de activitate și considerarea acțiunii ca determinabilă în contextul acesteia creează, evident, o nouă bază de constituire a sistemului sociologic abstract. Această linie este implicată în gîndirea sociologică a lui Marx. Cind analiza viața socială, Marx o descompunea în diferite tipuri calitativ diferite de activități: activitate economică, politică, morală, juridică, religioasă, ideologică etc. Activitățile sociale sunt compuse din acțiuni particulare, dar nu sunt reducibile la ele.

Dincolo de aspectul calitativ diferit al fiecărei activități care compune viața socială și deci, în planul științei, de teoriile speciale care analizează una sau alta dintre acestea, se poate detașa o calitate comună, aceea de activitate social-umană, care poate constitui obiectul unei teorii abstracte, o teorie a activității social-umane. O asemenea teorie a activității social-umane, analizând la un nivel abstract constituirea, organizarea și funcționarea, transformarea și dispariția activităților social-umane, ca și relațiile posibile dintre activități, oferă posibilitatea constituirii unui sistem teoretic complet, care să conțină toate elementele abstrakte implicate în nivelul particular și în cel global al teoriei sociologice. Prin aceasta, ea poate indeplini funcția de teorie sociologică abstractă.

După cum se vede, ceea ce am numit aici *teoria activităților social-umane* poate fi considerată ca fiind o teorie generală a oricărui tip de organizare social-umană (o *teorie generală a organizării social-umane*), în timp ce teoria organizației (*organization theory*), aşa cum a început ea să se dezvolte în ultimul timp, este o teorie valabilă doar pentru anumite tipuri de organizare, și anume cele care prezintă un grad suficient de înalt de formalizare.

În cele ce urmează voi încerca să schițez pe scurt cîteva determinări conceptuale ale activității social-umane. Această dezvoltare teoretică pornește de la o serie de elemente implicate în gîndirea lui Marx, dar și de la o serie de dezvoltări teoretice contemporane: Merton în sociologie, H. A. Simon în teoria organizației etc.

În primul rînd, trebuie determinat conceptual punctul de plecare al oricărei activități, acel ceva care îi orientează organizarea și care, în limba naturală și de aici și în încercările de conceptualizare ce pornesc de la ea, a căpătat denumirea de scop, obiectiv etc., termeni cu un conținut conceptual nebulos și, în plus, conținînd o trimitere subiectivă explicită. Tot în limba naturală se mai găsește un termen care ar putea fi folosit aici cu aceeași funcție, deschizînd însă o nouă perspectivă teoretică: termenul de „necesitate”. O activitate oarecare se organizează în vederea realizării unei necesități sau a unei nevoi anumite. Necesitatea de hrană determină o activitate de producere a hranei, necesitatea de reglementare a relațiilor dintre oameni creează activități de reglementare morale, politice, juridice etc. Conceptul de „necesitate” este, la rîndul său, un concept destul de nedeterminat. El implică ideea că ceva, un sistem în general, are nevoie pentru menținerea sau pentru funcționarea sa de ceva: organismul are nevoie de protecție calorică, de hrană etc., personalitatea are nevoie de realizare, de securitate etc., o clasă are nevoie de putere etc. Cu aceasta termenul de „necesitate” nu a fost cîtuși de puțin lămurit. Se poate considera necesitatea în termenii unei analize structural-funcționale a sistemului, ea apărînd de data aceasta ca o „cerință funcțională”, care urmează a fi definită mai clar în cadrul unei teorii generale a sistemelor. După cum remarcă Merton în paradigmă sa de analiză funcțională, termenul de cerință funcțională sau de necesitate este destul de nedeterminat teoretic, însă pe lingă o anumită garanție empirică are la nivel teoretic o forță explicativă incontestabilă. Și, totuși între „cerință funcțională” și „necesitate” există o anumită diferență, care explică, de altfel, inexistența în limba naturală a primului termen și numai existența celui de-al doilea. Cerința funcțională, ca și necesitatea,

este definită adesea ca ceva necesar pentru menținerea și funcționarea unui sistem. La nivelul conștiinței sistemului, această cerință funcțională este înregistrată, mai mult sau mai puțin exact, ca o necesitate, ca o nevoie, ca ceva care lipsește sau care trebuie realizat. Necesitatea este parțial un mod de conștientizare a unei cerințe funcționale, mijlocind astfel activitatea. Termenul de necesitate în limbajul natural este deci o schemă conceptuală vidă în care se conștientizează cerințele funcționale. Definiția ei la acest nivel este simplă „lipsă”, „nevoie”. Existența acestui termen în limba naturală desemnează deci un fenomen real: conștientizarea spontană a unor cerințe funcționale la nivelul sistemului. O noțiune parțial echivalentă cu cea de necesitate, fiind și ea reductibilă în ultimă instanță la cerința funcțională, este „interesul”. Interesul implică în plus o orientare pozitivă către realizarea cerinței funcționale. De asemenea scopurile, obiectivele, telurile etc. sunt formulări subiective ale cerințelor funcționale. Trebuie menționat în acest context doar faptul că relația dintre cerințele funcționale și scopurile, obiectivele, ca forme subiective, implică o relație de adecvară mai complexă, nu neapărat de tipul reflectării (adevăr sau fals).

Pentru determinarea unei activități se poate pleca de la conceptul de cerință funcțională (sau necesitate) a unui sistem. Activitatea se constituie în jurul unei cerințe funcționale, a unei necesități, *funcția* sa fiind de a o satisfacă, de a o realiza. Cele două concepe de cerință funcțională și funcție vizează același proces, dar din puncte de vedere diferite: din acela al sistemului a cărei cerință funcțională este și, respectiv, al activității (sistemului) constituite în vederea satisfacerii acestuia (funcția). Se introduce astfel un sistem obiectiv de determinare a organizării activității: o cerință funcțională determinabilă structural-funcțional la nivelul unui alt sistem.

Pentru a fi mai clar, voi lăua cîteva exemple de asemenea determinări funcționale ale unui sistem de activitate de către un altul, fiecare sistem de activitate conținind, la rîndul său, cerințe funcționale care sunt satisfăcute de alte sisteme de activitate fie în interiorul lor (subsisteme), fie în afara lor. Exemplele sunt intențional luate din Marx, evidențîind și pe această cale prezența în gîndirea să a acestor scheme teoretice abstracte. Nevoile de hrana, de apărare și de protecție a organismului, viitor uman, nemaiputind să satisfăcute de activități specific biologice, au declanșat o serie de activități sociale de satisfacere a lor: activități productive. Necesitatea de unelte a unei asemenea activități a generat, la rîndul ei, o activitate specială de producere a uneltelelor. Necesitatea de reglementare a relațiilor dintre indivizi sau grupuri de indivizi, apărute în cadrul activităților productive sau, în general, al conviețuirii, a generat activități speciale de reglementare: politice, morale, juridice etc. Necesitățile de cunoaștere, implicate de orice activitate, generează activități de cunoaștere etc.

Al doilea element necesar pentru determinarea activității este ceea ce să numi *posibilul comportamental-instrumental*. Cerința funcțională creează o tensiune orientată spre constituirea unei activități funcționale în raport cu ea (care să satisfacă). În alți termeni, se poate spune că proprietatea fundamentală a unei cerințe funcționale (necesități) este de a induce în spațiul comportamental intersectat o activitate funcțională.

Activitatea care se constituie este în funcție însă și de structura posibilului comportamental. Acest posibil are două elemente esențiale : a) capacitatele psihofizice ale subiecților individuali și colectivi și b) instrumentele materiale, social-instituționale și cognitive de care se dispune la un moment dat. În posibiluri comportamental-instrumentale diferite, aceeași cerință funcțională va forja activități organizate diferit. După cum se poate ușor observa, conceptul de posibil comportamental-instrumental este o abstractizare și o generalizare pentru cazul oricărei activități social-umane, al unui concept al lui Marx referitor la o activitate particulară : activitatea de producție. Modul de organizare a producției la un moment dat, relațiile de producție în limbajul lui Marx, este în funcție de forțele de producție, constituite din capacitatele oamenilor (forța de muncă) și din instrumentele existente (mijloace de producție).

Activitatea social-umană poate fi acum definită ca un proces de satisfacere a unei cerințe funcționale, constituit în cadrul unui posibil comportamental-instrumental dat. Luind în considerație aceste două elemente, organizarea unei activități este saturat determinată. Organizarea activității se traduce la nivelul conștiinței participanților în forma valorilor și a normelor instituite cultural. Ceea ce era pentru activitate un cadru subiectiv constitutiv (scopuri și modele culturale de comportament) devine aici determinabil el însuși într-un cadru obiectiv.

Pe această bază se poate analiza mai departe nu numai organizarea și funcționarea unei activități social-umane, ci și relațiile abstrakte care se pot stabili între două activități. Primul tip de relație, descris mai sus, este cel de *determinare funcțională*. Prin cerințele sale funcționale, un sistem determină funcțional sistemele care se constituie în jurul acestor cerințe. Un asemenea raport de determinare funcțională, analizat pe larg de Marx, de exemplu, este acela dintre sistemul activității productive și sistemul activității politice. În general, raporturile dintre bază și suprastructură sint la Marx raporturi de determinare funcțională. Sau : un anumit sistem de activitate determină funcțional un sistem de activitate cognitivă. Determinarea este însă și în sensul invers, de alt tip, evident : satisfacerea funcțională. În ultimul caz, de exemplu, cunoașterea poate modifica posibilul comportamental-instrumental al activității care a generat-o, determinând modificarea organizării acesteia (raportul mult discutat dintre modul de producție și știință ca element al forțelor de producție).

Un al doilea tip de relație care se stabilește între două sisteme de activități ar putea fi numit de *interferență, întrețiere*. Elementele componente ale unei activități au semnificații funcționale *laterale* pentru toate sistemele cu care interferează, modificindu-le sau perturbându-le. Funcționalitatea laterală are o importanță deosebită pentru determinarea organizării și a funcționării activităților social-umane.

La nivelul acestor tipuri de relații dintre diferențele activități social-umane se poate explica în mod firesc și transformarea lor : atât modificările în cerințele funcționale și în posibilurile comportamental-instrumentale, care se transmit în lanț de la o activitate la alta, cât și perturbările care apar în interiorul fiecărei activități în parte, datorate multiplelor interferențe laterale.

Sistemul social global apare ca un sistem complex de activități social-umane, care se generează și se întrelapă una cu alta.

De asemenea, pe această bază teoretică se pot formula și modalități de analiză a sistemelor complexe, multifuncționale, prin separarea analitică a subsistemelor componente în complexa lor întrelapire și determinare reciprocă. Astfel, sistemul vieții de familie poate fi tratat ca un complex de activități mai simple, realizând fiecare funcții specifice, întrelapindu-se și deci modificându-se reciproc.
